

Eurooppalainen filosofia ja Turun akatemia¹

Juhani Pietarinen

Yliopistojen tärkeimpiä tehtäviä on välittää uusia tieteellisiä virtauksia, jotka vievät kansakunnan sivistystä ja kulttuuria eteenpäin. Tuon tehtävän Turun akatemia on täyttänyt varsin hyvin perustamisestaan (vuodesta 1640) lähtien, joskin ajoittain vaivalloisesti. Filosofiaa valvottiin erityisen tarkasti: piti välttää oppeja, jotka voitiin tulkita vallitsevan teologian vastaisiksi tai poliittisesti arveluttaviksi. Mutta sehän oli tunnusomaista kaikille yliopistoille Euroopassa tuohon aikaan. Tärkeää on se, että uudet aatteet murtautuivat kuitenkin aina esille, vääjäämättä. Sen ansiosta olemme pysyneet eurooppalaisen sivistyksen mukana.

Uuden ajan murros Euroopassa

Katsotaan aluksi tilannetta Euroopassa 1600-luvulla. Silloin elettiin perinpohjaisten murrosten aikaa. Feodaaliajan jähmeä ja hierarkkinen yhteiskuntajärjestelmä mureni vähän kerrassaan, kun uudelle markkinatalouden ajatukselle perustuvat aatteet työntyivät esiin. Uusien voimien tunnussana oli ”yksilön vapaus”. Englannissa filosofi Thomas Hobbes (1588–1679) julisti yksilön merkitystä voimallisesti. Hän kirjoitti kuuluisassa kirjassaan *Leviathan*: ”Jokaisella ihmisellä on vapaus käyttää omaa valtaansa kuten hän itse haluaa oman luontonsa, toisin sanoen oman elämänsä, säilyttämiseksi, ja niin ollen tehdä kaikkea minkä hän ajattelee arvostelukykynsä ja järkensä mukaan siihen soveliaimmiksi keinoiksi.”²

Vapaus kuuluu Hobbesin mukaan ihmisen luontoon, se on luonnon oikeus, ja valtion asiat pitää järjestää niin, että kansalaisille jää mahdollisimman suuri vapaus huolehtia itsestään, omasta taloudestaan ja hyvinvoinnistaan. Hobbesin maanmies John Locke (1632–1704) perusteli hieman myöhemmin ajatusta edelleen, ja siitä kehittyi uuden ajan eurooppalaisuuden merkittävin aate, liberalismi. Parin sadan vuoden aikana se levisi lähes kaikkialle Eurooppaan, tosin joutuen ankarasti kamppailemaan teologista ja poliittista valtaa vastaan.

Myös luonnontieteellisessä ajattelussa tapahtui suuri murros. Keskiaikainen magian perinne jatkui aluksi ennen kaikkea Paracelsuksen (1494–1541) oppien muodossa. Niiden innoittamina alkemistit ja teosofit etsivät kaavaa, joka paljastaisi luonnon salatut voimat. Kun se löytyisi, silloin kaikki paratiisin ovet avautuisivat ihmisille. Vaikka magia olikin luonteeltaan uskonnollisävyistä mystiikkaa, se kuitenkin valmisteli tietä uuden kokemusperäisen tieteen läpimurrolle. Esimerkiksi Giordano Bruno (1548–1600) päätyi uuteen näkemykseensä universumin luonteesta magian pohjalta. Hermeettisen magian oppien mukaisesti Bruno ”murtautui sfäärien läpi”, kuten ammattitermi kuului, ja muodosti uuden tieteen kannalta merkittävän vision universumista. Mullistavaa oli hänen ajatuksensa

¹ Kirjoitus perustuu suurelta osin aikaisempaan kirjoitukseeni ”Eurooppalaiset aatteet ja Turun Akatemia” (ks. kirjallisuusluettelo alla).

² Ilmestyi 1651 (lainaus luvusta 14).

äärettömästä avaruudesta, joka muodostaa kaikessa moninaisuudessaan suuren ykseyden. Bruno väitti, että ihmisen on mahdollista laajentaa ajattelukykyään niin, että hän voi tajuta maailmankaikkeuden luonteen kaikessa äärettömyydessään. Brunon käsitys oli vastoin skolastiikan ja siten myös kirkon oppeja.

Todella käänteentekeviksi muodostuivat sitten Galileo Galilein teoreettiset oivallukset ja empiiriset löydökset Italiassa. Galilei rakensi luonnontieteille uuden perustan. Sen mukaan fysikaaliset ilmiöt muodostuvat kappaleiden liikkeistä, jotka noudattavat tiettyjä peruslakeja. Tieteen piti etsiä nuo lait havaintojen ja kokeiden avulla. Mullistavaa tässä on ajattelutavan muutos, periaate, että tieteellinen tieto pitää perustella rationaalisesti, järjen ja kokeiden avulla, vastakohtana uskoon, myytteihin, magiikkaan, taikaukseen ja muihin irrationalisiin käsityksiin perustuville selityksille. Galileinen tiede antoi uuden ajan ajattelijoille *rationaalisen tiedon mallin*: kaikki asiat opitaan tuntemaan ihmisen omien kykyjen avulla, havaintoja tekemällä ja järkeä käyttämällä.

Tämä ajattelutapa haastoi 1600-luvun tutkijat arvioimaan ihmisjärjen tehtäviä ja mahdollisuuksia uudella, aristoteelisesta perinteestä poikkeavalla tavalla, ja tuo arviointi jatkui seuraavalla vuosisadalla kehittyen aika tavalla eri suuntiin Euroopan eri alueilla. Rationaalinen tieto ymmärrettiin itse asiassa *luonnollisuuden* kriteeriksi: kaikki luonnollinen on rationaalista, ja toisaalta kaikki asiat, jotka osoitetaan oikeiksi rationaalisten kykyjen avulla, tuli katsoa luonnollisiksi. Niinpä luonnontieteen lisäksi kehitettiin teorioita ihmisen luonnollisista oikeuksista ja niille perustuvista valtiomuodoista, samoin pyrittiin muotoilemaan luonnollista teologiaa eli rationaalisille periaatteille rakentuvaa uskontoa.

Suuria rationaalisen ajattelun esitaistelijoita manner-Euroopassa olivat ranskalainen René Descartes (1596–1650) ja hollantilainen Baruch Spinoza (1632–77). Spinoza unohdettiin pian, mutta Descartesin filosofia – yleisesti puhuttuna ”karteesilaisuus” – innosti uutta etsiviä mieliä ja herätti vihaa kirkon edustajissa. Viha uusia oppeja kohtaan oli ajoittain suunnaton. Giordano Bruno sai roihuta roviolla Rooman Campo del Fiore -aukiolla, ja Galilei joutui kahteenkin otteeseen paavillisen inkvisition eteen välttämättä häidin tuskin Brunon kohtalon. Spinoza sai yllään juutalaisen kirkon kirouksen, eikä hän uskaltanut julkaista päätöitään. Descartes pelkäsi kaiken aikaa tuomioita.

Kaikesta huolimatta Euroopan tieteessä ja filosofiassa edettiin 1600-luvun rationalistien alullepanemalla, järjen ensisijaisuutta korostavalla linjalla. Kaikkia asioita piti tarkastella järjen ”luonnollisen valon” mukaisesti. Tärkein kysymys koski todellisuuden luonnetta: Mitä se on perimmiltään? Mitä ovat ne kausaalivoimat, jotka saavat aikaan meille tutun havaittavan maailman? Saksassa metafysiikka kehittyi voimakkaasti Gottfried Wilhelm Leibnizin (1646–1716) aloittamaan suuntaan, kun Christian Wolff (1679–1754) rakensi Leibniziin nojaten systemaattisen esityksen filosofian eri alueista. Wolffin laajasta teosarjasta muodostui rationalistisen filosofian kulmakivi 1700-luvun Saksassa, ja etenkin Wolffin kehittämän luonnollisen teologian katsottiin sopivan hyvin pappien ja virkamiesten koulutukseen. Leibniz–Wolff-linjan kehitys huipentui vuosisadan lopulla Immanuel Kantiin (1724–1804). Kuuluisissa kritiikeissään Kant asetti järjen tehtävät ja mahdollisuudet jälleen kerran uuteen valoon.³ Hän osoitti muun muassa, ettei järjen avulla ole mahdollista todistaa Jumalan olemassaoloa eikä uskonnollisia dogmeja ylipäätään.

³ Kantin *Kritik der Reinen Vernunft* ilmestyi kahtena laitoksena (A ja B) 1781 ja 1787 ja *Kritik der Praktischen Vernunft* 1788.

Kaikki luonnollisen teologian pyrkimykset ovat virheellisiä. Kant puolusti tinkimättömästi valistuksen perustavaa periaatetta, jokaisen ihmisen oikeutta ulkopuolisesta painostuksesta vapaaseen oman järjen käyttöön.

Englannissa filosofia kulki hieman toiseen suuntaan. Siellä filosofit antoivat kokemukselle eli empirialle paljon suuremman painon kuin saksalaiset metafysikot. John Locke ja David Hume (1711–1776) veivät tietoteoreettista argumentointia juuri siihen suuntaan, että kaikki tietomme perustuu oleellisella tavalla kokemukseen. Kyllä rationalistitkin hyväksyivät havainnot oleelliseksi tiedon lähteeksi; saihan myös rationalistinen filosofia oleellisen innoituksen uudesta kokeellisesta luonnontieteestä. Mutta rationalistit antoivat paljon suuremman painon kuin empiristit järjen kyvyille muokata aktiivisesti aistien välittämää havaintomateriaalia, kyvyille muodostaa aistien toiminnasta riippumattomia ”selviä ja täsmällisiä ideoita” ja rakentaa niille ehdottoman varmaa ja yleisesti pätevää tietoa. Empiristeille taas tärkeimmäksi asiaksi muodostui tieteellisen tiedon käyttökelpoisuus kansakunnan vaurauden ja hyvinvoinnin kannalta. Sen osoittaa kehitys saari-
valtakunnassa 1600-luvun Francis Baconista (1561–1626) ja John Lockesta sellaisiin 1700-luvun filosoifeihin kuin Adam Smith (1723–1790) ja David Hume (1711–1776). Sellaista tarkoitusta palvelee parhaiten kokeellinen tieto, joka ei ole koskaan ehdottoman varmaa mutta auttaa parhaiten käyttämään luonnonvaroja hyödyksi. Kuten Francis Bacon asian ilmaisi: ”Tieteemme päämäärä on syiden tietäminen, syiden salaisten liikkeiden ja kappaleiden salaisten liikkeiden tunteminen, sekä ihmiskunnan rajojen laajentaminen niin, että kaikkiin mahdollisiin asioihin pystytään vaikuttamaan.”⁴

Kun vielä protestanttinen uskonpuhdistusliike murensi näkyvällä tavalla katolisen kirkon valta-asemaa ja hylkäsi sen monia opetuksia, uusien aatteiden murros alkoi olla varsin voimallinen. Protestanttinen liike ei kylläkään suin päin omaksunut uutta tiedettä, vaan senkin piirissä viralliset laitokset, kirkko ja yliopistot, tuomitsivat herkästi uuden tieteen harhaoppina. Erityisesti Saksan yliopistoissa perinteinen aristoteelinen skolastiikka vakiintui koko lailla pysähtyneeksi koulufilosofiaksi. Sen myös turkulaiset opiskelijat pääasiallisesti omaksuivat 1600-luvulla. Paradoksaalista kyllä, mutta kirkko suvaitsi paremmin jopa teosofishenkistä paraselsilaisuutta kuin uutta tiedettä. Uusi maailmankuva ei kerta kaikkiaan sopinut teologian perinteisiin ajatustottumuksiin.

Entä mitä tapahtui täällä rakkaassa Turussa?

Karteesilaisuuden tulo Turkuun

Myös Ruotsin valtakunnassa paraselsilainen magia kiehtoi tutkijoiden mieliä 1600-luvun alkupuolella. Yhdisteltiin ahkerasti kabbalistisia kirjoituksia, alkemistien kaavoja sekä uusia havaintoja taivaankappaleiden liikkeistä, ja magneettisista ilmiöistä rakennettiin kosmologisia teorioita. Jotkut näistä ”tutkimuksista” herättivät huomiota muuallakin Euroopassa. Kaikesta sekavuudesta huolimatta tuollainen mystis-maaginen harrastus lisäsi kiinnostusta moniin tieteisiin, kuten lääketieteeseen, kemiaan, geologiaan – jopa kasvatustieteeseen ja kielentutkimukseen.

---

⁴ Kirjassaan *New Atlantis* (ilm. 1626).

Magia kiehtoi yliopistomiehiä ennen kaikkea Uppsalan yliopistossa. Jännittävää kyllä, vasta perustetussa Turun akatemiassa mystinen luonnonfilosofia sai paljon vähemmän jalansijaa. Syy voi olla se, että meillä käytännöllisyyttä korostavien poliitikkojen vaikutus yliopistoon oli huomattavasti suurempi kuin emä-Ruotsissa. Meillä harrastettiin esimerkiksi ns. ramuslaisuutta eli ranskalaisen Petrus Ramuksen (1515–72) filosofista järjestelmää. Se oli paljon helpokäyttöisempi kuin perinteinen aristoteelinen tiede ja logiikka. Metafysiikka pois, käytännöllisyys tilalle! Ruotsin puolella ramuslaisuuden vaikutus jäi aika vähäiseksi, mutta Turussa kirjoitettiin ahkerasti käytännöllisen sivistyspolitiikan mukaisia väitöskirjoja.

Saksan yliopistoissa aristoteelinen perinne eli edelleen voimakkaana, ja sieltä sen vaikutus heijastui meille niin, ettei sitä pystytty syrjäyttämään. Silloin Anders Thuronius (virassa 1657–65), logiikan professori ja Pietari Brahen suosikki, teki varsin sukkelan kompromissin: hän puki Aristoteleen logiikan Ramuksen käsitteisiin. Näin Thuronius ja hänen seuraajansa Jacob Flachsenius (virassa 1665–79) pystyivät puolustamaan vakiintuneita ”virallisia” oppeja uusien virtausten hyökkäyksiltä. Filosofian pitää olla ”teologian palvelija”, sanoi Thuronius.

Uppsalassa alkoi 1660-luvulla esiintyä hälyyttäviä merkkejä uusien oppien tulosta. Alettiin kiinnostua pahamaineisesta karteesilaisuudesta.⁵ Karteesilaisen hapatuksen estämiseksi hengellinen sääty esitti 1663 Uppsalan yliopiston kanslerille, että ”vaarallisten uutuuksien” opetus pitää kieltää. Vaaralliseksi katsottiin muun muassa se, että karteesilaiset selittivät luonnonilmiöitä mekaanisesti, eivät niin kuin Raamattu opettaa, ja se ettei karteesilaisten mukaan eläimillä ole sielua, mikä oli vastoin Aristoteleen oppia.

Karteesilaisuuden siemeniä kulkeutui kaikesta huolimatta myös Turkuun. Lahjakas Juhana Cajanus (1655–81) väitteli Uppsalassa menestyksellisesti ja haki Turusta professuuria, mutta konsistoria epäilytti Cajanuksen karteesilaisuus.⁶ Virantäyttö viivästyikin niin kauan, että ehdokas ehti kuolla. Karteesilaisuuden ankarin vastustaja, vaikutusvaltainen teologian professori Enevald Svenonius (1617–88), esitti selvän perustelun: ”Teologia ei tarvitse filosofisia, skolastisia ja metafysisiä temppuja.” Myös aiemmin mainittu Anders Thuronius asennoitui kielteisesti ”modernien filosofien hyödyttömiin uutuuksiin”. Erityisesti Descartesin kuuluisa metodi, viimeiseen saakka viety filosofinen epäily, oli hänen mielestään teologiaan täysin sopimaton – niin kuin tietyllä tavalla olikin: Descarteshan ulotti metodisen epäilynsä myös Jumalan olemassaoloon vaikka päätyi sitten todistamaan, että Jumalan täytyy olla olemassa.

Liberalistiset idut olivat kuitenkin alkaneet orastaa Ruotsin valtakunnassa. Uppsalan yliopisto asettui 1600-luvun loppupuolella voimakkaasti tutkimuksen vapauden kannalle. Kuningas Kaarle XI määräsi vuonna 1689, että filosofiaa ja luonnontieteitä saa vapaasti harjoittaa, kunhan Raamattu jätetään arvostelulta rauhaan. Tämän jälkeen myös Turussa

⁵ Descartes oli itse asunut kuningatar Kristiinan hovissa Tukholmassa muutaman kuukauden ajan talvella 1649–50. Hän kuoli siellä 54-vuotiaana, kylmään pimeään ja yksinäisyyteen. Saattaa olla, että hänen läsnäolonsa vaikutti jollain tavalla filosofiaan Ruotsissa tuolloin, olihan yksi hänen tehtävistään auttaa Ruotsin Tiedekatemian perustamisessa. Mitään spesifiä tietoa hänen kontakteistaan ruotsalaisiin tutkijoihin ei kuitenkaan ole löytynyt. Karteesilaisuus alkoi vaikuttaa Ruotsissa selvästi vasta 10 vuotta Descartesin kuoleman jälkeen.

⁶ Juhana Cajanus tunnetaan ennen kaikkea virren ”Etkös ole ihmisparka, aivan arka” sanoittajana (nykyisin virsi 612).

monet opiskelijat halusivat käsitellä tutkielmissaan Descartesin, Baconin ja muiden ”halpa-arvoiseksi” leimattujen filosofien oppeja. Mutta Descartesin rationalismia ja Baconin ajatuksia kokemusperäisestä tieteestä pidettiin edelleen hyvin epäilyttävinä. Sen sai esimerkiksi runousopin professori Torsten Rudeen (virassa 1692–1706) omakohtaisesti kokea. Hänen johdollaan laadittiin kaksi väitöskirjaa, joissa puolustettiin Descartesin oppeja. Piispa Johan Gezelius vaati niiden sensuroimista, ja hän sai kannattajikseen mm. teoreettisen filosofian professorin Simon Tälpon (virassa 1679–1700) ja fysiikan professorin Petter Hahnin (virassa 1683–1718). Rudeen oli tuolloin filosofisen tiedekunnan dekaani, ja hän sai kuin saikin tiedekunnan enemmistön tieteen vapauden puolelle ja voitti sitkeän kiistan.

Sen jälkeen vastustus heikkeni, ja Jusleniuksen veljekset Daniel (1676–1752) ja Gabriel (logiikan professori 1702–17) saivat rauhassa korostaa järjen ja kokemukseen pohjaavan menetelmän merkitystä tiedon hankinnassa. Ison vihan jälkeen kokemusperäisen tieteen ihanne nousi sitten merkittävään asemaan ja innosti erityistieteiden harjoittajia. Uusi tieteellinen ajattelu murtautui näin Euroopan äärialueillekin. Se rakensi meillä pohjaa 1700-luvun ”hyödyn aikakaudelle”.

Sopimusteorioiden esiintulo

Tieteellisen ajattelun ohella myös uudet poliittiset aatteet kulkeutuivat vähän kerrassaan Turkuun. Yksilönvapauden ajatus alkoi saada kannatusta noin yhden sukupolven viiveellä, siis samalla kuin moderni galileinen tiede. Yhteiskuntafilosofian opetus sisälsi varsin pitkään lähinnä Aristoteleen etiikkaa ja politiikan teoriaa – siihenhän suorastaan velvoitettiin 1600-luvun puolivälissä annetuissa virallisissa säädöksissä. Tosin Aristoteleen pakanallinen tausta tuotti päänvaivaa kristillisen etiikan edustajille, mutta tämä ongelma ratkesi sillä, että katsottiin tuon pakanafilosofin tulkinneen parhaalla mahdollisella tavalla ihmisen luonnollista moraalitajua, siis kaikille yhteisiä moraalikäsitteitä. Mutta nyt kohtasi uusi ongelma: tuo aristoteelinen käsitys luonnollisesta moraalista joutui uusien oppien kynsiin. Oppi yksilön luonnollisista oikeuksista mursi perinteisen aristoteelisen moraalifilosofian.

Turun akatemian ensimmäinen käytännöllisen filosofian professori, Michael Wexionius (virassa 1640–58) opetti kuitenkin vielä valtion tuleville virkamiehille aristoteelisia hyveitä kristilliseen muotoon sovitettuina. Wexionius seurasi silti kiinteästi myös ajan-kohtaista keskustelua luonnollisista oikeuksista. Johtava eurooppalainen oikeusoppinut 1600-luvun alkupuolella oli Hugo Grotius (1583–1645), ja Wexionius perehtyi hänen kirjoituksiinsa. Ruotsalaisessa politiikan filosofiassa kehiteltiin oppia ”kahdesta hallitsijasta”. Toinen hallitsija on kansa ja toinen kuningas, joka saa valtansa kansan kanssa tehdyn sopimuksen perusteella. Kuninkaan pitää sitten hallita oikeudenmukaisesti. Tämän vallanjako-opin mukaisesti Wexionius todisteli, että parhaan valtiomuodon tarjoaa perustuslaillinen monarkia, sellainen kuin tuolloin vallitsi ruotsalaisten imperiumissa.

Sopimusteorioiden tulo merkitsi itse asiassa yksilönvapauden ajatuksen läpimurtoa politiikan tutkimuksessa. Selvimmin asian esitti Samuel Pufendorf (1632–94), Lundin yliopistossa luonnon- ja kansainoikeuden professorina pitkään vaikuttanut saksalainen oppinut. Pufendorf kohosi koko Euroopan keskeiseksi auktoriteetiksi. Pufendorfin mukaan yhteiskunnat muodostuvat yksilöistä, joilla on luonnollisia velvollisuuksia itseään ja kanssaihmissiään kohtaan. Yksilöt sopivat keskenään siitä, miten yhteiselämä muodoste-

taan, toisin sanoen siitä, millainen valtiomuoto valitaan ja miten ylin valtiovalta järjestetään. Pufendorf itse piti rajoittamatonta hallitsijanvaltaaärkevimpänä, koska sellainen takaa parhaiten yhteiskuntajärjestyksen. Juuri siihen suuntaan Ruotsin kuninkaanvalta kehittyi vuosisadan loppupuolelle tultaessa.

Pufendorf seurasi pääpiirteiltään Thomas Hobbesin ajatuskulkuja, vaikka arvosteleekin esikuvaansa monissa kohdin. Hänen ansiostaan Ruotsin akateeminen maailma oppi tuntemaan Hobbesin merkittävät ajatukset varsin nopeasti, jo filosofin omana elinaikana. Sopimusteoria herätti tietenkin myös ankaraa vastustusta. Varsinkin Turussa se jäi kahden kilpailevan suuntauksen varjoon: toisaalta perinteisen aristoteelisen politiikan teorian ja toisaalta juutalaiskristillisen teokraattisen näkemyksen. Aristoteelikkujen mukaan valtiolla on oma sopimuksista riippumaton olemuksensa, ja teokraatit katsoivat hallitsijan vallan ja yhteiskuntajärjestyksen ylipäätään tulevan Jumalalta. Nämä kaksi oppia sopivat aatelisten ja kuninkaan – samoin kuin tietysti teologien – intresseihin paljon paremmin kuin sopimusteoria. Kaikki kolme suuntausta, aristotelismi, teokratia ja sopimusteoria, esiintyvät väitöskirjoissa, joita laadittiin 1600-luvun lopulla ja 1700-luvun alkupuolella. Ennen isoavihaa individualistisen yhteiskuntafilosofian perusajatukset kyllä tunnettiin, mutta niitä karsastettiin.

Hobbesin ja Pufendorfin sopimusteoriat vasta enteilivät liberalismien esiintuloa Euroopassa; kumpikaan herroista ei ajanut demokratiaa eikä poliittisia yksilönvapauksia, kuten sanan- ja uskonnonvapautta. Varhaisimmin näiden puolesta puhui Euroopassa Spinoza, mutta hänet haluttiin nopeasti unohtaa harhaoppisen maineensa takia. Liberalististen voimien keskeiseksi oppi-isäksi tuli John Locke 1600-luvun loppupuolella, mutta hänkään ei vielä kannattanut puhtaasti kansainvaltaista valtiomuotoa. Varsinaisen demokratian ajatus sai odottaa Euroopassa suurta auktoriteettiaan aina Rousseauhon (1712–78) saakka seuraavan vuosisadan jälkipuoliskolle.

Hyödyn aikakausi

Siirrytään sitten tuonne 1700-luvulle. Sitä kutsutaan hyvällä syyllä hyödyn aikakaudeksi. Sen filosofisen aatemaailman muodostivat empirismi, yksilönvapauden ihanne sekä valistuksen aate. Kun tieto rakennetaan kokemuksen varaan, päästään raskaasta metafysiikasta ja taikauskaisista käsityksistä ja saadaan tieto palvelemaanärkevällä tavalla käytäntöä. Kun yksilöt saavat kehittää kykyjään ja taitojaan mahdollisimman vapaasti toimeentulonsa turvaamiseksi ja omaisuutensa kartuttamiseksi, kansakunnan vauraus lisääntyy parhaiten. Kasvattamisesta ja kouluttamisesta, ihmisten valistamisesta, tulee keskeinen asia kansakunnan elämässä.

Akateeminen filosofia ei kyllä tässäkään seurannut kaikkein herkimmin uusia virtauksia. Turun akatemiassa päädyttiin pitkän hangoittelun jälkeen puhdasoppiseen pufendorfilaisuuteen, ja siinä pysyttiin sitten peräti vuosisadan ajan. Ehkä se soveltui parhaiten virkamiesten koulutukseen: heidän piti olla riittävän oppineita mutta liian radikaali valistuneisuus oli pahasta. (Kehityksen jähmeyteen vaikutti varmaankin suuresti se, että käytännöllisen filosofian oppituolilla istui kaksi miestä peräkkäin poikkeuksellisen pitkään, Algot Scarin 75-vuotiaaksi ja Johan Bilmark 73-vuotiaaksi.)

Teoreettisen filosofian puolella taas opetusta ja tutkimusta hallitsi wolffilaisuus, siis nerokkaan Leibnizin metafysiikasta rakennettu selkokiehinen versio. Wolffilaisten mukaan kristinuskon opit, kuten Jumalan olemassaolo, pystytään perustelemaan järjellisesti. Wolffilaisuus sopi tavallaan hyvin järjen johtoasemaa korostavan valistuksen ajan teologikoulutukseen, mutta muuta yhteiskunnallista ulottuvuutta sillä ei sitten ollut. Wolffilaisuus vaikutti voimakkaimmin kun Carl Mesterton, Wolffin oppilas, toimi logiikan ja metafysiikan professorina 1746–67.

Kaiken kaikkiaan akateeminen filosofia eli melkoista pysähtyneisyyden aikaa. Mutta filosofian naapurialoilla sekä akateemisten virkojen ulkopuolella ilmeni hyvinkin vireää kiinnostusta eurooppalaiseen empirismiin ja yksilönvapauden aatteisiin. Kolme nimeä on syytä erityisesti mainita: Petter Forsskål, Anders Chydenius ja Henrik Gabriel Porthan.

Petter Forsskål (1725–63) oli suomalainen mutta vaikutti pääasiassa Ruotsissa. Hän arvosteli terävästi Uppsalan väitöskirjassaan wolffilaisuutta. Se herätti suurta huomiota paitsi Ruotsissa myös Saksassa. Forsskål sai tietenkin silmilleen syytteet kerettiläisyydestä ja ateismista. Hieman myöhemmin hän julkaisi ruotsiksi tutkimuksen kansalaisvapaudesta.⁷ Ja siinä on aitoa liberalismia henkeä: Forsskål vaatii painovapautta, jotta ihmiset saisivat julki tyytymättömyytensä asioiden hoitoon. Vapaus on järkevää, Forsskål sanoo, koska ”on parempi ilmaista tyytymättömyyttä kynällä kuin kiväärillä”. Tuollaisia ajatuksia pidettiin valtion vastaisina, ja Forsskålin kirjoitusta vastaan luettiin kuulutus valtakunnan kaikissa kirkkoissa. Muutamaa vuotta myöhemmin Forsskål kuoli 38-vuotiaana tutkimusmatkalla Arabiassa.

Turun akatemian kasvateista tunnetuin liberalisti on epäilemättä Anders Chydenius (1729–1803).⁸ Hän tutustui ilmeisesti opiskeluaikanaan vuosisadan puolivälissä John Locken ajatuksiin. Ainakin tuolloiset puhetaidon professori Henrik Hassel ja fysiikan professori Johan Browallius käsitelivät luennoillaan Locken filosofiaa – siis puhetaidon ja fysiikan professorit, eivät filosofian! Chydenius kehitteli myöhemmin pappina Pohjanmaalla lockelaisia ajatuksiaan ja koetti toteuttaa niitä käytännön uudistustyössä ja valtiopäivien edustajana. Chydenius esitti, että yksilöiden perustaviin oikeuksiin kuuluu oman työn tulosten omistaminen ja yksityisomaisuuden kartuttaminen, ja että tuosta oikeudesta seuraa hyödykkeiden vapaan vaihdon vaatimus (siis markkinatalouden perusajatus!). Valtio ei saa puuttua markkinoiden toimintaan, vaan sen varsinainen tehtävä on kansalaisten turvallisuudesta huolehtiminen. Chydenius perustelee näitä ajatuksia monissa kirjoituksissaan samalla tavalla kuin John Locke puolusti yksilön omistusoikeutta ja vapauksia. Kaupan vapauttamisen lisäksi Pohjanmaan pappi puolusti paino- ja uskonnonvapautta. Erityistä suuttumusta, ja monenlaista irvailua, herätti hänen kirjoituksensa palvelusväen oikeuksista.⁹ On mielenkiintoista todeta, että samoihin aikoihin John Locke valmisteli kuuluisia argumenttejaan orjuutta vastaan.

Jos ajatellaan varsinaisia yliopistomiehiä, englantilaisen filosofian esilletuojana meillä pidetään usein Henrik Gabriel Porthania. Hän oli puhetaidon professori Turun akatemiassa

⁷ *Tankar om borgerliga friheten*, 1759.

⁸ Chydenius opiskeli sekä Uppsalassa että Turussa. Hän väitteli Turussa Pietari Kalmin ohjauksessa maisteriksi 1753 aiheesta *Americanska Näfwerbåtar (Amerikkalaiset tuohiveneet)*. Tämä väitöskirja ei vielä sisällä liberalistisia teemoja.

⁹ *Tankar om husbönders och tjänstehions naturliga rätt*, 1778.

1700-luvun lopulla (1777–1803). Porthan huokui vahvaa valistuksen henkeä. Hän yritti mm. kitkeä oppilaistaan taikauskoisia tottumuksia ja ennakkoluuloja. Tuohon aikaan näet opiskelijat, monien yliopistonopettajien tavoin, harrastivat suosittuja okkultismin muotoja, swedenborgilaisuutta ja mesmerismia. Porthanin kiinnostus filosofiaan oli melko laaja-alaista, vaikkei hänen pääalansa ollut filosofia. Suomalaisen filosofian historiaa koskevissa tutkimuksissa Porthanin väitetään suosineen erityisesti englantilaisperäistä empirismia vastapainona saksalaiselle rationalismille.¹⁰ Olen käynyt läpi kaikki Porthanin aikaiset filosofiset väitöskirjat, enkä saanut niistä tukea tuolle käsitykselle.¹¹ Esimerkiksi tietoteoreettisissa väitöskirjoissa asetutaan jokseenkin selvästi rationalistiselle Descartes-Leibniz-Wolff -linjalle ja jopa eksplisiittisesti Lockeaa vastaan.

Sama asia tulee selvästi esille myös moraalifilosofian kohdalla. Englantilainen empirismi asettaa etusijalle yksilöiden intressit ja halut. Esimerkiksi David Hume julisti, että ”järki on ja sen tulee olla passioiden orja”, toisin sanoen järjen tulee osoittaa meille paras keino intressien ja halujen tyydyttämiseen. Sen sijaan rationalismi luottaa järjen kykyyn tuottaa oikeat moraalisäännöt. Kantin mukaan moraalit pitää rakentaa kaikesta ”aistimellisuudesta”, kuten juuri intresseistä ja haluista, vapaille järjen ehdottomille periaatteille. Empiristi katsoo onnellisuuden perustuvan intressien ja halujen tyydyttämiseen, rationalisti perustelee moraalin järjellä. Tässä asetelmassa Porthan asettui jokseenkin puhtaasti rationalistiselle kannalle. Ja tälle seikalle on luonteva selitys: rationalistien moraalikäsitelmä tulee hyvin lähelle stoalaisuutta, ja elokventian professorille stoalainen Cicero oli monella tavalla keskeinen auktoriteetti. Porthan kyllä omaksui hobbesilais-pufendorffilaisen käsityksen ihmisten luonnollisesta tasa-arvoisuudesta, mutta yksilönvapautta korostava liberalismi ei näytä lainkaan saaneen hänen kannatustaan. Porthan tuomitsi radikaalit vapauden vaatimukset, joita esimerkiksi Ranskan vallankumous ajoi. Muutoinkin hän vieroksui ranskalaisten valistusajattelijoiden radikaaleja oppeja kuten käsitystä kaikkien asioiden perimmäisestä aineellisesta luonteesta.

Se on kyllä totta, että joissakin Porthanin väitöskirjoissa arvostellaan saksalaisten metafysikoiden (Wolffin, Kantin ja Fichten) argumentoinnin ja kielenkäytön monimutkaisuutta ja vaikeaselkoisuutta. Tämä ei kuitenkaan merkitse Porthanin kallistumista empirismin suuntaan. Kysymys näyttää olevan vain siitä, etteivät hän ja hänen oppilaansa jaksaneet syventyä filosofian vaikeisiin käsitteellisiin kysymyksiin, eikä hän pitänyt sellaista opetustehtäviensä kannalta tarpeellisenä. Kantin filosofiahan on vaikeaa. Porthan omaksui hyvin pragmaattisen asenteen filosofian harjoittamiseen: siihen riittää hänen mielestään ”terve järki”, yhdistettynä klassiseen sivistykseen.

Kant ja saksalainen idealismi Turussa

Muutama sana Kantin ajatuksista. Kant piti empirismia yksipuolisena, kun se korosti liikaa havainnon asemaa tiedonhankinnassa. Kantin mukaan havainnot ovat ”sokeita” ilman järjen ohjausta. Vasta sitten kun järki antaa havainnoille muodon, päästään yleispätevään tietoon. Moraalin alueella tilanne on vastaava. Sielläkin on pyrittävä autonomisen tahdon osoittamiin yleispäteviin periaatteisiin. Niissä yksilöiden omat mieltymykset ja edut eivät saa näytellä minkäänlaista osaa. Kant tuomitsi hyötylaskelmiin perustuvan utilitaristisen

¹⁰ Esim. Juha Mannisen mukaan englantilainen empirismi sai Porthanin aikana wolffilaisuutta enemmän jalansijaa, toisin kuin esimerkiksi Uppsalassa; ks. Manninen, *Valistus ja kansallinen identiteetti*, s. 49–53.

¹¹ Pietarinen, ”Henrik Gabriel Porthanin filosofiset väitökset”, s. 11–12.

etiikan täysin virheelliseksi. Lyhyesti sanoen: Kant toi ihmisen rationaalisen ja autonomisen tahdon filosofisen pohdinnan polttopisteeseen.

Kantin ajatukset alkoivat kiinnostaa Ruotsin puolella melko tuoreeltaan, jo ennen uuden vuosisadan, 1800-luvun vaihdetta. Nuoret innokkaat mielet alkoivat kyllästyä sovinnaiseen hyötyajatteluun ja – niin kuin jotkut luonnehtivat – ”arkipäiväiseen faktojen” keräilyyn. Filosofiaan kaivattiin syvällisyyttä. Kantilaisuus levisi lahden tällekin puolelle. Porthanin oppilas Franz Michael Franzén (1772–1847) toi Kantin ajatuksia Turkuun Uppsalasta 1790-luvulla. Kuten sanottu, Porthan itse ei niistä innostunut; ne olivat hänen mielestään vaikeatajuista ja tarpeetonta ”saksalaista metafysiikkaa” ja osittain myös haitallisia. Ja kuinkas ollakaan, Franzén itsekin alkoi suhtautua Kantin oppeihin kriittisesti tultuaan käytännöllisen filosofian professoriksi (vuonna 1801). Syy on tuttu: jos järki otetaan suureksi auktoriteetiksi, niin kuin Königsbergin professori opetti, silloin usko jää liikaa sivuun. Mutta näyttää siltä, että Franzénin seuraaja Anders Johan Lagus (virassa 1812–24) ja teoreettisen filosofian professori Gabriel Palander (virassa 1814–21) seurasivat melko uskollisesti ainakin joitakin Kantin ajatuksia.

Turun akatemiassa ei tuotettu Kantin osalta – niin kuin ei yleensääkään filosofiassa – mitään omaperäistä tutkimusta. Mutta Königsbergin miehellä on kyllä välillisesti ollut mullistava ja kauaskantoinen vaikutus, ei vain filosofiaan vaan peräti Suomen valtiolliseen kohtaloon. Saksassa kehittyi nimittäin Kantin innoittamana idealismin nimellä tunnettu suuntaus. Se ulotti ajatuksen autonomisesta tahdosta koko universumiin. Sen mukaan kaiken olevaisen perustan muodostaa eräänlainen ääretön rationaalinen tahto, universaali luova järki, joka muokkaa maailmaa omien järjellisten tarkoitustensa mukaiseksi. Meillä ihmisillä on tapahtumien kulussa erityisen tärkeä tehtävä, sillä juuri meidän välityksellämme universaali järki toteuttaa perimmäisiä tarkoituksiaan. Meillä on näin kaikki todellisuuden hallinnan avaimet omassa tietoisuudessamme. Saksalaisen idealismin edustajat halusivat osoittaa, kuinka ihmisen kykyyn ajatella ja hankkia tietoa todellisuudesta sisältyy valtava voima, nimittäin koko todellisuutta muokkaavan universaalien järjen voima. Se purkautuu väkisin esille vapauden vaatimuksena ja ohjaa valtioita kohti rationaalista järjestystä.

Ensimmäisiä vaikutusvaltaisia idealisteja Saksassa olivat Johann Gottlieb Fichte (1762–1814) ja Friedrich Schelling (1775–1854). He halusivat antaa luonnon ilmiöille syvällisemmän tulkinnan kuin minkä empiirinen luonnontiede kaavoillaan ja kokeillaan pystyi tarjoamaan. He halusivat selittää, mitä maailma todella on, mikä on sen perimmäinen olemus.¹² Kun ajattelu tunkeutuu riittävän syvälle luonnon olemukseen, se tavoittaa kaiken takana olevan suuren luovan voiman. Silloin osoittautuu, että vastakohtat muodostavatkin ykseyden, henki ja aine ovat yhtä, elottomalta näyttävä on tietoista ja elävää, ja luonnonlakien välttämättömyys paljastuu vapaudeksi. Idealistinen filosofia innosti valtavasti romantiikan ajan eurooppalaista kulttuurielämää, ja erityisesti Schellingin filosofiasta muodostui romantiikan kirjailijoiden evankeliumi. Turussakin se nostatti henkistä innostusta jo 1810-luvulla; sen voi todeta esimerkiksi A. I. Arwidssonin (1791–1858) kirjoituksista ja toiminnasta.

Kaikkein vaikutusvaltaisimmaksi idealismin edustajaksi eurooppalaisessa filosofiassa tuli Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831). Suuri Hegel rakensi monumentaalisen

¹² Siis sama pyrkimys kuin salatieteissä! ”Daß ich erkenne, was die Welt/Im Innersten zusammenhält.” (Goethe, *Doktor Faust*, I.V. 382/383).

teorian maailmanhengen kehityksestä kohti itsetietoisuutta, ja se vangitsi pitkäksi aikaa eurooppalaisen ajatusmaailman ja johti monissa valtioissa suuriin poliittisiin mullistuksiin. Myös Turun akatemiassa sitä tutkittiin ja opetettiin. Varsinaisesti Hegelin henki alkoi vaikuttaa kuitenkin vasta Snellmanin aikana Helsingissä, sinnehän korkein opetus ja tutkimus siirrettiin Turun palon jälkeen vuonna 1828. Siemen kuitenkin kylvettiin Turussa. Esimerkiksi teoreettisen filosofian professori Fredrik Bergbom välitti oppilailleen Fichten ja Schellingin ajatuksia, ja monipuolisesti lahjakas Johan Jacob Nervander väitteli hänen alaisenaan Fichten idealismista.

Voimme kuvitella, kuinka professori Bergbomin (virassa 1821–28) luentojen päätyttyä joukko nuoria opiskelijoita kulkee Akatemiatalosta Pinellaan mielet täynnä orastavan kansallishengen paatosta. Näitä ”Turun romatikkoja” olivat Johan Jakob Nervander, Elias Lönnrot, Johan Ludvig Runeberg ja Johan Vilhelm Snellman. Snellmania lukuun ottamatta he ehtivät suorittaa tutkintonsa Turun akatemiassa.

Kirjallisuutta

- Hintikka, Jaakko: Filosofinen ja mietekirjallisuus. *Suomen kirjallisuus VII*. Otava, Keuruu 1972, s. 399–433.
- Kajanto, Iiro: *Humanism in a Christian Society II. Classical Moral Philosophy and Oratory in Finland 1640–1713*. Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki 1990.
- Ketonen, Oiva: Filosofia ja psykologia Suomessa. *Oma Maa. Tietokirja Suomen kodeille X*. WSOY, Porvoo 1961, s. 473–486.
- Klinge, Matti: *Helsingin yliopisto 1640–1990. 1. osa: Kuninkaallinen Turun Akatemia 1640–1828*. Otava, Keuruu 1987.
- Knuuttila, Simo - Niiniluoto, Ilkka: Kuinka Bacon tuli Suomeen. Eurooppalaisen tieteenkäsityksen murros ja sen vastaanotto. Teoksessa *Hyöty, sivistys, kansakunta. Suomalaista aatehistoriaa*. Toim. Juha Manninen ja Ilkka Patoluoto (toim.), Pohjoinen, Oulu 1986, s. 11–40.
- Lehtinen, Erkki: Hyödyn ja valistuksen ajan Akatemia. Teoksessa *Suomen kulttuurihistoria I*. Toim. Päiviö Tommila. WSOY, Porvoo, s. 205–246.
- Lounela, Jaakko: Logiikan opetus Turun Akatemian alkuajoilla. Teoksessa *Aate ja maailmankuva. Suomen filosofista perintöä keskiajalta vuosisadallemme*. Toim. Simo Knuuttila, Juha Manninen ja Ilkka Niiniluoto. WSOY, Porvoo 1979, s. 48–66.
- Manninen, Juha: *Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta*. SKS, 2000.
- Manninen, Juha (toim.): *Porthanin monet kasvot*. SKS, 2000.
- Nurmi, Hannu: Valtio-oppi 1600-luvun Turun akatemiassa. Teoksessa *Valtio ja yhteiskunta. Tutkielmia suomalaisen valtiollisen ajattelun ja valtio-opin historiasta*. Toim. Jaakko Nousiainen ja Dag Anckar. 1983, s. 15–36.
- Patoluoto, Ilkka & Sarje, Kimmo: Anders Chydeniuksen luonnonoikeudelliset opit. Teoksessa *Aate ja maailmankuva. Suomen filosofista perintöä keskiajalta vuosisadallemme*. Toim. Simo Knuuttila, Juha Manninen ja Ilkka Niiniluoto. WSOY, Porvoo 1979, s. 67–99.
- Patoluoto, Ilkka: Hyödyllinen luomakunta. Hyötyajattelun maailmankuvalliset perusteet 1700-luvun Ruotsin valtakunnassa. Teoksessa *Hyöty, sivistys ja kansakunta. Suomalaista aatehistoriaa*. Toim. Juha Manninen ja Ilkka Patoluoto. Pohjoinen, Oulu 1986, s. 41–46.

- Pietarinen, Juhani: Eurooppalaiset aatteet ja Turun Akatemia. Teoksessa *Monta tietä menneisyyteen*. Toim. Leena Rossi & Hanne Koivisto. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja n:o 33, 1995, s. 30–38.
- Pietarinen, Juhani: Henrik Gabriel Porthanin filosofiset väitökset. *Henrici Gabrielis Porthan Opera omnia XI:2*. Porthan-seura, Turku 2003, s. IX–XLI. (Sama ruotsiksi s. XLII–LXXVI.)
- Rein, Theodor: *Filosofins studium vid Åbo Universitet*. Åbo Universitets Lärdomshistoria 10. Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland LXXX, Helsingfors 1908.
- Salminen, Seppo: Kartesiolaisuus suomalaisen ortodoksian ongelmana. *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja 70–71*, Helsinki 1981, s. 91–108.
- Virrankoski, Pentti: *Anders Chydenius. Demokraattinen politiikka valistuksen vuosisadalla*. WSOY, Juva 1986.

Juhani Pietarinen
Käytännöllisen filosofian professori emeritus
Turun yliopisto
juhani.pietarinen (apud) utu.fi